Ανεπίλυτα και δυσεπίλυτα προβλήματα στα μαθηματικά: λογική, πληροφορική και mastercard

Γιάννης Ν. Μοσχοβάκης
UCLA και ΕΚΠΑ

Ηράκλειο, 19 Μαΐου, 2008

Περίληψη

- Υπάρχουν ανεπίλυτα προβλήματα; (Μαθηματική Λογική)
  - Στα μαθηματικά
  - Αυστηρά διατυπωμένα
  - Με απόδειξη ότι δεν έχουν λύση
- Υπάρχουν δισεπίλυτα προβλήματα; (Πληροφορική)
  (χωρίς λύση που να μπορεί πρακτικά να υπολογιστεί)
  - Στα μαθηματικά
  - Αυστηρά διατυπωμένα
  - Με απόδειξη της δυσκολίας υπολογισμού της λύσης
- Και έχουν όλα αυτά κάποια σχέση με την καθημερινότητα;
  (Πιστωτικές κάρτες)

(Βασικά, και στις τρεις ερωτήσεις) Ναι!

Παραδείγματα από την άλγεβρα – εξισώσεις

Εξίσωση	Έχει λύση αν	Η λύση είναι
$ax + b = 0$ $(2x + 3 = 0)$	$a \neq 0$ (Ναι)	$x = -\frac{b}{a}$ $(x = -\frac{3}{2})$
$ax^2 + bx + c = 0$ $(x^2 + 3x + 1 = 0)$	$b^2 - 4ac \geq 0$ $(3^2 - 4 = 5 \geq 0,$ Ναι$)$	$x = \frac{-b \pm \sqrt{b^2 - 4ac}}{2a}$ $(x = \frac{-3 \pm \sqrt{5}}{2})$
$p(x) = 0$ $(x^6 - x^5$ $- 3x^2 + 2x + 1 = 0)$	αλγόριθμος του Sturm (1803-1855) 4 λύσεις	προσεγγιστικοί αλγόριθμοι $1, \approx 1,38879$ $\approx -0,334734, -1,21465$

Ο αλγόριθμος του Tarski

Θεώρημα (Tarski, 1930)

Υπάρχει αλγόριθμος που αποφασίζει αν η τυχαία απλή (πρωτοβάθμια) πρόταση της άλγεβρας αληθεύει

Παραδείγματα απλών προτάσεων της άλγεβρας:

- «Η εξίσωση $p(x) = 0$ έχει 5 (πραγματικές) λύσεις»
- «Υπάρχουν αριθμοί $\vec{x} = (x_1, x_2, \ldots, x_n)$ τέτοιοι που

$$p(\vec{x}) = 0 \text{ και } q(\vec{x}) \geq 0 \text{ και } r(\vec{x}) \geq 0\text{»}$$

όπου $p(\vec{x}) = p(x_1, \ldots, x_n)$ πολυώνυμο, π.χ., $\boxed{x_1^5 x_2 - x_2 x_3 + 23 x_1 x_3^{16}}$

- «Για όλους τους $\vec{x} = (x_1, x_2, \ldots, x_n)$,

$$p(\vec{x}) = 0 \text{ ή } \Big(q(\vec{x}) > 0 \text{ και υπάρχει } y \text{ τέτοιος που } r(y, \vec{x}) = 0 \Big)\text{»}$$

Οι απλές (πρωτοβάθμιες) προτάσεις της άλγεβρας

είναι οι γραμματικά σωστές ακολουθίες από τα εξής 16 σύμβολα:

$0 \quad 1 \quad + \quad - \quad \cdot \quad = \quad <$	(αλγεβρικές πράξεις)
$\neg$ (όχι) & (και) $\vee$ (ή)	(προτασιακοί τελεστές)
$\exists$ (υπάρχει) $\forall$ (για κάθε)	(ποσοδείκτες)
( )	(σημεία στίξεως)
$x \quad \vert$	(μεταβλητές $x\vert \quad x\vert\vert \quad x\vert\vert\vert \quad \ldots$)

- Για κάθε αριθμό υπάρχει ένας μεγαλύτερος (Ελληνικά)
- $(\forall x)(\exists y)[x < y]$ («μαθηματικά-Ελληνικά»)
- $(\forall x|)(\exists x||)(x| < x||)$ (τυπική απλή πρόταση)

- Οι μεταβλητές ερμηνεύονται με πραγματικούς αριθμούς στο

$$\mathbb{R} = \{1, -3, \frac{2}{3}, \sqrt{5}, \pi, \ldots\}$$

Αναλυτική γεωμετρία

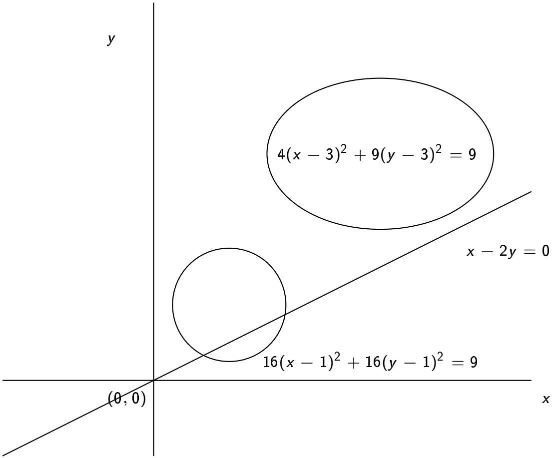

Η γεωμετρία του Ευκλείδη

Η χρήση Καρτεσιανών συντεταγμένων μεταφράζει τα προβλήματα της Ευκλείδειας Γεωμετρίας σε προβλήματα της άλγεβρας που εκφράζονται από απλές (πρωτοβάθμιες) προτάσεις, άρα

Πόρισμα (Tarski, 1930)

Η Γεωμετρία του Ευκλείδη είναι αποκρίσιμη,

δηλαδή *υπάρχει αλγόριθμος που αποφασίζει αν η τυχαία πρόταση της Γεωμετρίας του Ευκλείδη αληθεύει ή όχι*

- Ο κύκλος του Απολλώνιου
- Η γραμμή των τριών σημείων και ο κύκλος των 9 σημείων του Euler
- ...
- Υπάρχουν πολύ σημαντικές εφαρμογές στα γραφικά

Οι απλές (πρωτοβάθμιες) προτάσεις της αριθμητικής

είναι οι γραμματικά σωστές ακολουθίες από τα 16 σύμβολα:

$0 \quad 1 \quad + \quad - \quad \cdot \quad = \quad <$	(αριθμητικές σύμβολα)
$\neg$ (όχι) & (και) $\vee$ (ή)	(προτασιακοί τελεστές)
$\exists$ (υπάρχει) $\forall$ (για κάθε)	(ποσοδείκτες)
( )	(σημεία στίξεως)
$x \quad \vert$	(μεταβλητές $x\vert \quad x\vert\vert \quad x\vert\vert\vert \quad \ldots$)

ακριβώς όπως και για την άλγεβρα, $\boxed{\text{αλλά}}$

- Οι μεταβλητές ερμηνεύονται στο σύνολο των ακέραιων αριθμών

$$\mathbb{Z} = \{\ldots, -2, -1, 0, 1, 2, 3, \ldots\}$$

Άλγεβρα και αριθμητική

- «Υπάρχει λύση της εξίσωσης $2x + 3 = 0$»

  Αληθεύει στην άλγεβρα ($x = -\frac{3}{2}$)

  Δεν αληθεύει στην αριθμητική

- «Υπάρχει λύση της $x^4 + 2x^3 + x^2 + 5x + 6$»

  2 λύσεις στην άλγεβρα (με τον Sturm, ή και πιο εύκολα)

  Οι ακέραιες λύσεις πρέπει να διαιρούν τον 6, οπότε δοκιμάζουμε τους αριθμούς $0, \pm 1, \pm 2, \pm 3, \pm 6$ και βρίσκουμε ότι η μόνη ακέραιη λύση είναι η $x = -2$

Η αριθμητική είναι πιο δύσκολη από την άλγεβρα!

Θεώρημα (Andrew Wiles, 1994)

Η εξίσωση $x^n + y^n = z^n$ *δεν έχει ακέραιες, θετικές λύσεις για* $n > 2$

Η εικασία έγινε από τον Fermat το 1640, που πίστευε ότι την είχε αποδείξει (μόνο που «δε χώραγε η απόδειξη» στο περιθώριο του σημειωματάριού του!) και γι' αυτό είναι γνωστή ως Το τελευταίο θεώρημα του Fermat, αλλά σωστή απόδειξη δεν δόθηκε πριν από το 1994

Πρώτοι αριθμοί

Ο $x > 1$ είναι πρώτος αν διαιρείται μόνο από τον 1 και τον x

$$\text{Πρώτοι: } 2, 3, 5, 7, 11, 13, 17, 19, 23, 29, \ldots$$

- Υπάρχουν 1229 πρώτοι αριθμοί < 10000
- Υπάρχουν άπειροι το πλήθος πρώτοι αριθμοί (Ευκλείδης)

Ο x είναι δίδυμος πρώτος αν είναι πρώτος και ο $x + 2$ είναι επίσης πρώτος

$$\text{Δίδυμοι πρώτοι: } 3, 5, 11, 17, 29, 41, 59, 71, 101, 107, \ldots$$

- Υπάρχουν 205 δίδυμοι πρώτοι αριθμοί < 10000
- Υπάρχουν άπειροι το πλήθος δίδυμοι πρώτοι αριθμοί; Άγνωστο

Αριθμητικές αλήθειες

Θεώρημα (Turing, Church, 1936)

Δεν υπάρχει αλγόριθμος που να αποφασίζει αν η τυχαία απλή πρόταση της αριθμητικής αληθεύει, με άλλα λόγια,

Το πρόβλημα της αριθμητικής αλήθειας είναι ανεπίλυτο

Θεώρημα (Matiyasevich 1970, $\Leftarrow$ Davis, Putnam, Robinson)

Δεν υπάρχει αλγόριθμος που να αποφασίζει αν για τυχαίο πολυώνυμο $p(x_1, \ldots, x_n)$ *με ακέραιους συντελεστές η εξίσωση*

$$p(x_1, \ldots, x_n) = 0$$

έχει ακέραιες λύσεις, με άλλα λόγια,

Το 10ο πρόβλημα του Hilbert είναι ανεπίλυτο

Hilbert 1900: 23 προβλήματα «*που θα απασχολήσουν τους μαθηματικούς στον 20ο αιώνα*»

Πως μπορούμε να αποδείξουμε ότι ένα πρόβλημα είναι απόλυτα ανεπίλυτο;

Το Αίτημα Church-Turing (1936)

Αν μια συνάρτηση $f(\alpha)$ στις λέξεις από ένα πεπερασμένο αλφάβητο Σ υπολογίζεται από κάποιον αλγόριθμο, τότε η $f(\alpha)$ υπολογίζεται από κάποιο πρόγραμμα σε έναν υπολογιστή με άπειρα μεγάλο σκληρό δίσκο

- Το απαιτούμενο πρόγραμμα μπορεί να εκφραστεί σε οποιαδήποτε από τις συνήθεις γλώσσες (Pascal, C, Java, ...)
- «Άπειρος» σημαίνει «απεριόριστος»: ο υπολογισμός κάθε συγκεκριμένης τιμής $f(\alpha)$ είναι πεπερασμένος

- Οι αυστηρές αποδείξεις των θεωρημάτων αναποκρισιμότητας γίνονται με τη μαθηματική και λογική ανάλυση των υπολογισμών που μπορεί να κάνει μια μηχανή
- Χρησιμοποιούνται βασικοί μέθοδοι του Kurt Gödel

CT: «Ο πρώτος φυσικός νόμος των μαθηματικών»

Δισεπίλυτα προβλήματα: παραγοντοποίηση

- *Κάθε ακέραιος* $x > 1$ *είναι γινόμενο πρώτων αριθμών*

$$\begin{aligned} 20 &= 2 \cdot 2 \cdot 5 \\ 1817 &= 23 \cdot 79 \\ 60915799 &= 7 \cdot 23 \cdot 71 \cdot 73 \cdot 73 \\ 9984204641 &= 99961 \cdot 99881 \end{aligned}$$

- Ο πολλαπλασιασμός είναι εύκολος,
  αλλά η παραγοντοποίηση είναι δύσκολη!

Υπολογιστική πολυπλοκότητα

Το μήκος n ενός θετικού ακεραίου x είναι ο αριθμός των ψηφίων του (στο δεκαδικό σύστημα)

αριθμός $= x$	μήκος $= n$
1817	4
60915799	8
9984204641	10

$$\text{μήκος του } x = n \iff 10^{n-1} \leq x < 10^n$$

- Η πολυπλοκότητα ενός αλγόριθμου είναι ο αριθμός (ατομικών) πράξεων που κάνει η μηχανή για να υπολογίσει την τιμή $f(x)$ όταν το μήκος του x είναι n

Πολυωνυμικοί και εκθετικοί αλγόριθμοι

Πράξη με x, y, με μήκος $\leq n$	Πολυπλοκότητα	
$x+y, x-y$	$\sim Cn$	(πολυωνυμικός)
$x \cdot y$	$\sim Cn^2$	(πολυωνυμικός)
παραγοντοποίηση	$\sim C10^n$	(εκθετικός)

- Πολυωνυμικός αλγόριθμος : πολυπλοκότητα $\sim Cn^d$
- Εκθετικός αλγόριθμος : πολυπλοκότητα $\sim C10^n$

για $n = 20, d = 12$

$$
\begin{aligned}
20^{12} &= 4.096.000.000.000.000 \\
10^{20} &= 100.000.000.000.000.000.000
\end{aligned}
$$

Εικασία $P \neq NP$:

Κάθε αλγόριθμος παραγοντοποίησης είναι εκθετικός

Το κρυπτογραφικό σύστημα RSA
(Ron Rivest, Adi Shamir, και Leonard Adleman, 1978)

- Η κωδικοποίηση βασίζεται σε δυο (μεγάλους) πρώτους αριθμούς, p και q και έναν αριθμό $E < pq$.
  Το γινόμενο $n = pq$ και ο αριθμός E κοινοποιούνται
- Για κάθε κείμενο $T < pq$, η κωδικοποίηση του T είναι ένας αριθμός $C < E$, που επίσης κοινοποιείται
- Ο δέκτης της πληροφορίας (π.χ., η τράπεζα) γνωρίζει έναν μυστικό αριθμό D, με τον οποίο μπορεί εύκολα να αποκωδικοποιήσει την πληροφορία και να διαβάσει το T
- Εικασία RSA: *Δεν υπάρχει αλγόριθμος που να υπολογίζει το T από τα E, n, C χωρίς να παραγοντοποιήσει τον αριθμό n*

Η ασφάλεια της μεθόδου στηρίζεται στις εικασίες $P \neq NP$ και RSA